

ДИНАМІКА ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ МІСЦЯ ВІДКРИТТЯ СПАДЩИНИ ПІД ЧАС ДІЇ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНОЇ ТЕРИТОРІЇ ТА ВОЄННОГО СТАНУ

Короєд Сергій Олександрович

*доктор юридичних наук, професор,
в.о. президента Науково-дослідного інституту публічного права
м. Київ, Україна*

Місце відкриття спадщини є важливим елементом в спадкових правовідносинах та визначальним чинником при відкритті нотаріального провадження щодо оформлення спадщини. Тому норма про правове регулювання місця відкриття спадщини міститься в одній із перших статей глави 84 “Загальні положення про спадкування” Цивільного кодексу України.

Протягом тривалого часу місце відкриття спадщини, за яким спадкоємцями подавались заяви про її прийняття, було прив’язане до місця проживання спадкодавця – у відповідному населеному пункті (за Законом України “Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні” місце проживання – адміністративно-територіальна одиниця).

У зв’язку із тимчасовою окупацією території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя з 20 лютого 2014 року (Закон України “Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України” від 15 квітня 2014 року) та проведення антитерористичної операції на окремих територіях Донецької і Луганської областей (Закон України “Про тимчасові заходи на період проведення антитерористичної операції” від 2 вересня 2014 року) державні органи та органи місцевого самоврядування, утворені відповідно до Конституції та законів України, їх посадові та службові особи (в т.ч. нотаріуси) припинили свою діяльність на зазначених територіях. Таким чином, на той час норма ст. 1221 ЦК України, яка визначала місце відкриття спадщини як останнє місце проживання спадкодавця, а також норма Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України щодо подання заяви про прийняття спадщини нотаріусу саме за місцем її відкриття – не могли бути реалізовані, якщо місце відкриття спадщини знаходилось на тимчасово окупованій території Автономної Республіки Крим та окремих територіях проведення антитерористичної операції в Донецькій і Луганській областях (в подальшому окремі території у Донецькій і Луганській областях, в межах яких збройні формування Російської Федерації та окупаційна адміністрація Російської Федерації встановили та здійснюють загальний контроль, теж були визнані тимчасово окупованими територіями згідно із Законом України “Про особливості державної політики із забезпечення державного

суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях” від 18 січня 2018 року).

У зв’язку з цим Законом України “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення реалізації права на спадкування” від 12 лютого 2015 року № 189-VIII було доповнено ст. 1221 ЦК України нормою про те, що “в особливих випадках місце відкриття спадщини встановлюється законом”, а в Законі України “Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України” було закріплено правило визначення місця відкриття спадщини, якщо останнім місцем проживання спадкодавця є тимчасово окупована територія (якщо місце проживання спадкодавця невідоме, а нерухоме майно або основна його частина, у разі відсутності нерухомого майна – основна частина рухомого майна знаходиться на вказаній території), – місце подання першої заяви, що свідчить про волевиявлення щодо спадкового майна, спадкоємців, виконавців заповіту, осіб, заінтересованих в охороні спадкового майна, або вимоги кредиторів.

В подальшому, вже під час дії воєнного стану на всій території України, Законом України “Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об’єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України, та Державний реєстр майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України” від 23 лютого 2023 року № 2923-IX шляхом внесення змін в ст. 1221 ЦК України було змінено правове регулювання місця відкриття спадщини: місцем відкриття спадщини стало місце подання першої заяви, що свідчить про волевиявлення щодо спадкового майна, спадкоємців, виконавців заповіту, осіб, заінтересованих в охороні такого майна, або вимоги кредиторів. Цим же Законом внесено зміни до Закону України “Про нотаріат”, якими встановлено принцип екстериторіальності для вчинення нотаріальних дій за зверненням спадкоємця для завершення спадкування в іншому територіальному окрузі у випадках, якщо спадкова справа була зареєстрована у Спадковому реєстрі до початку тимчасової окупації окремих територій України, введення воєнного стану, але не закінчена.

Водночас наприкінці 2023 року, Законом України “Про внесення змін до Цивільного кодексу України щодо вдосконалення порядку відкриття та оформлення спадщини” від 8 листопада 2023 року № 3450-IX законодавець повернув правове регулювання місця відкриття спадщини, яке існувало у первісній редакції ст. 1221 ЦК України, передбачивши, що “Місцем відкриття спадщини є останнє місце проживання спадкодавця. Якщо місце проживання спадкодавця невідоме, місцем відкриття спадщини є місцезнаходження нерухомого майна або основної його частини, а за відсутності нерухомого майна – місцезнаходження основної частини рухомого майна. Якщо спадкодавець мав останнє місце проживання на території іноземної держави, місце відкриття спадщини визначається

відповідно до Закону України "Про міжнародне приватне право". При цьому Прикінцеві та перехідні положення ЦК України було доповнено новими пунктами 20 і 21, якими було визначено, що у період дії воєнного стану в Україні та протягом двох років з дня його припинення або скасування у випадку, якщо смерть фізичної особи зареєстрована пізніше ніж через один місяць з дня смерті такої особи або дня, з якого її оголошено померлою, строки, встановлені статтями 1269, 1270, 1271, 1272, 1273, 1276, 1277, 1283, 1298 цього Кодексу, обчислюються з дня державної реєстрації смерті особи. При цьому часом відкриття спадщини вважається день смерті спадкодавця або день, з якого спадкодавця оголошено померлим, незалежно від часу державної реєстрації смерті. Ці положення також застосовуються також до спадщини, яка відкрилася після введення воєнного стану в Україні, до набрання чинності Законом України "Про внесення змін до Цивільного кодексу України щодо вдосконалення порядку відкриття та оформлення спадщини", а також до спадщини, яка відкрилася до введення воєнного стану, строк для прийняття якої не сплив до його введення, за умови, що свідоцтво про право на спадщину не було видано жодному із спадкоємців (п. 20); у період дії воєнного стану, якщо місцем відкриття спадщини є населений пункт, на території якого органи державної влади тимчасово не здійснюють або здійснюють не в повному обсязі свої повноваження, заява про прийняття спадщини подається нотаріусу незалежно від місця відкриття спадщини (а подальші нотаріальні дії щодо такої спадщини в межах спадкової справи здійснюються за місцем подання першої заяви) (п. 21).

У зв'язку із наведеними змінами в Цивільний кодекс України, Законом України "Про внесення змін до деяких законів України щодо вдосконалення порядку відкриття та оформлення спадщини" від 8 листопада 2023 року № 3449-IX правове регулювання особливостей місця відкриття спадщини, яке містилося у ст. 11-1 Закону України "Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України" та ст. 9-1 Закону України "Про тимчасові заходи на період проведення антитерористичної операції", було виключено та зроблено посилання на Цивільний кодекс України.

Цінність останніх законодавчих змін (з урахуванням Прикінцевих та перехідних положень ЦК України) щодо місця відкриття спадщини полягає в забезпеченні можливості практичної реалізації спадкоємцями, які проживають на тимчасово окупованій території, на якій також проживав спадкодавець, права на подання заяви про прийняття спадщини до будь-якого нотаріуса на підконтрольній території України у шестимісячний строк, який обчислюється саме з моменту державної реєстрації смерті спадкодавця (а не з моменту його фактичної смерті). Тобто встановлений шестимісячний строк на прийняття спадщини не охоплюватиме період, протягом якого спадкоємець буде встановлювати у судовому порядку факт смерті спадкодавця на тимчасово окупованій території (в порядку ст. 317 ЦПК України) з метою державної реєстрації в органах РАЦС України його смерті.

Водночас реалізація вищевказаних законодавчих приписів (п.п. 20, 21 Прикінцевих та перехідних положень ЦК України) для спадкоємців – мешканців тимчасово окупованих територій може бути утруднена у зв'язку із фізичною неможливістю виїзду з такої території і прибуття до будь-якого нотаріуса на підконтрольній території України. При цьому, на відміну від процесуального законодавства, яке допускає можливість звернення до суду із заявою про встановлення факту смерті особи на тимчасово окупованій території (території, на якій введено воєнний) за допомогою Єдиної судової інформаційно-комунікаційної системи (через Електронний кабінет в підсистемі “Електронний суд”), за результатами розгляду якої суд може сам надіслати рішення до органу державної реєстрації актів цивільного стану для державної реєстрації смерті особи, то законодавство про нотаріат не допускає можливості дистанційного звернення до нотаріуса спадкоємців з тимчасово окупованої території засобами електронної пошти (чи іншого електронного зв'язку) із заявою про прийняття спадщини, підписаною електронним цифровим підписом. А відтак, нові редакції ст. 11-1 Закону України “Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України” та ст. 9-1 Закону України “Про тимчасові заходи на період проведення антитерористичної операції”, які визначають “особливості реалізації права на спадкування щодо населених пунктів, на території яких органи державної влади тимчасово не здійснюють або здійснюють не в повному обсязі свої повноваження” з посиланням на Цивільний кодекс України, не забезпечують практичну реалізацію права на спадкування, а відтак потребують впровадження в Україні дистанційного нотаріату для мешканців тимчасово окупованих територій.